

A LÁZADÓ KOPPÁNY MÍTOSZA

KOPPÁNY VEZÉRNEK hovatovább egyre jobban a mítoszok méreteibe növekedő alakja méltán kelti fel érdeklődésünket. Manapság annyi szó esik róla, hogy nem látszik hálátlannak a feladat: megvizsgálni e renitens vezérnek igazi alakját — amennyiben kilenc évszázadnál több idő ködein át még felismerhető — és felkutatni azokat a tényezőket, amelyek a magyarság mítoszformáló képzeletét éppen az ő tragikus személyisége felé fordították.

A Hóman Bálint-féle forráskritika megállapításaiból az tűnt ki, hogy a lázadó Koppány, a somogyi vezér, Árpádnak férfiági utóda volt. Minden valószínűség szerint Árpád második fiának, Tarhosnak unokája volt, Tar Szerénd fia, Szent István harmadfokú unokatestvére. Legalább erre látszanak utalni: trónigénye egyrészt, másrészt szállásbirtokainak helye az Árpád-házbeli hadnagyok birtokainak tőszomszédságában, s végül a krónikás véleménye, ki azon szándékában, hogy Gejza özvegyét nőül kérte, vérfertőzést látott. Holott Koppány csak a régi nomádok szokása — a leviratus — értelmében akart eljárni, aminek máig fennmaradt csökevénye népünkönél a férj öccsének „kisebbik uram“ elnevezése.

Látjuk tehát, hogy a történet adataiból elének bontakozó Koppány egészen más tartalmakat fejez ki, mint a köztudatban több-kevesebb élességgel élő mondái Koppány, összehasonlítással megpróbáljuk ez utóbbit is felvázolni. Itt Koppány elsősorban az ősi hit védelmezője, — ez a vélemény szolgál alapjául a turáni pogánykodók Koppány-tiszteletének — tehát egy ősi, igazabbnak érzett magyarság tragikus képviselője. Tudat alatt legalább összefüggőnek érzik minden nagy szabadsághősünkkel és nemzeti vértanunkkal. A nemzeti sajátságának érzett konok dac szimbolikus megtestesülése ő; vállalkozása szent lázadás.

E leírásból kitűnik, — amennyiben helyesen közelítette meg a köztudat Koppányát — hogy ebben nagyon kevés a reális elem, alakja romantikus képzetekből tevődik össze s talán egyetlen megfogható része az, hogy a lázadó vezérben az ősi hit védelmezőjét keresi. Mivel azt hisszük: a Koppány-problémának ez a punctum saliens, bővebben fogunk foglalkozni e szerep lehetőségeivel.

Ha a Dunántúl helyzetét és szerepét a magyar megszállás után szemügyre vesszük, lehetetlen föl nem ismerni a latin-keresztény

hagyományok eleven erejét, amely szláv közvetítéssel csakhamar elérte a magyarságot is és a X. század folyamán — elsősorban a szláv asszonyok és a fölszívott avar törmelékek révén — a pannóniai magyarokat a nyugati kereszténységhez hozta közel. Megkönnyíti ezt a folyamatot az, hogy az ősi magyar hit nem kinyilatkoztatott vallás: dogmatikája nincs, vallási türelmetlenséget sem ismer — ehelyett azonban hisz egy Ég-Atyában, megvannak gyógyító és tanácsadó papjai, temérdek babonája s az egész mögött egy lassan racionalizálódó mágikus világkép, amely a természeti erők démoniájának tiszteletéből áll. Nincsen tehát ősi magyar hit és keresztény vallás közt semmiféle áthidalhatatlan ellentét. Világos intuícióval látta meg ezt Jókai a Bálványos várban, mikor a pogány Opour fiú álmélkodva hallgatja Szent Ferenc Naphimnuszát, mondván, hogy mindezeket ő is hiszi, mi hát akkor a kereszténység?

Merőben történetellenes konstrukció tehát a X. század végén valami afféle harcot képzelnünk, aminők a XVI. század vallásháborúi voltak. Talán különösnek tetszik a föltevés, de a történeti helyzet valósággal szánkba adja, hogy a dunántúli Koppányt magát is kereszténynek tartsuk, de legalább is megkeresztelt pogánynak. A hagyomány hiteles részeiben semmi olyan pozitív elem nem lelhető fel, amely felkelésének a „pogány reakció“ színezetét adná. A legendák pogány lázadásról beszélnek ugyan, de ezeknek fogalomképzésére már befolyással volt a Vata-esemény, amelyre később rátérünk. Viszont határozottan tudjuk, hogy a keletmagyarországi fejedelem: a gyula, Istvánnak anyjáról közeli rokona már régen keresztény volt. Apja vagy nagyapja keresztelkedett meg még a X. század ötvenes éveiben Bizáncban; ugyanúgy keleti-keresztény volt a harmadik nagy lázadó: Ajtony, a marosi úr is, Hóman Bálint feltevése szerint az utolsó gyula. Itt Keleten azonban olyan világosan látszott, hogy nem kereszténység és pogányság, hanem sokkal inkább Róma és Bizánc kultúrszférája ütközött össze egymással, hogy nem válhatott lehetségessé ezeknek az elsősorban politikai jellegű küzdelmeknek vallásos köntösbe való felöltöztetése.

A régi hagyomány nem is óhajtott sem a gyulák, sem pedig Koppány felkelésébe illetén színezetet vinni. Az előbbieket, mint mítoszképzésre alkalmatlanokat, el is ejtette: a hagyományban csak Koppány kapott formátumot. Megvalljuk, számunkra itt kezdődik a kérdés tulajdonképpen érdekessége. Koppány felkelése tehát a gyulakéval szemben valami olyan tartalommal bírt, ami érdemessé tette arra, hogy a mítosz-képződés az ő alakjához kapcsolódjék. Miután pedig ez a tartalom nem a keresztény-pogány ellentét volt, másfelé kell keresnünk a magyarázatot.

Ha nem is akarunk beleegyezni abba, hogy Koppány az ősi hit mellett vont kardot, mégsem tagadhatjuk, hogy felkelésének lelki indítékai közt bizonyára ott volt a régi társadalmi, erkölcsi, politikai rendszernek védelme is. Ezek a lelki indítékok Koppány és társai körében nem voltak ilyen határozottan kimondhatók, inkább a tudat alatt voltak meg, de végeredményben mégis megvoltak és hatottak. Nem vitatható el tehát Koppánytól az, hogy a reakciót képviselte a

fiatal fejedelem újító szándékaival szemben. Kétségtelen azonban, hogy felkelésének volt egy könnyebben kimondható, közérthetőbb mozgatója is. Ne tévesszük szem elől, hogy Árpád leszármazottja volt, ki „már Gejza idejében is vezérkedett“ s így Gejza halála után ő volt a fejedelmi ház legidősebb tagja. Ebben a megvilágításban feltámadása nem minősíthető egyszerűen lázadásnak, hiszen a nomád jog értelmében neki is joga volt a fejedelemséghez, mint a szent Turultól származó Álmos vérének. Kimondhatjuk tehát, hogy első célja az volt, hogy ő legyen a magyarok fejedelme s itt találta magát szemben Gejza végakaratóival és a fiatal Istvánnal. Küzdelmük az Árpád-ház első testvérharca, amit fenntartott a nemzet emlékezete.

Ennek a testvérharcnak azonban különös súlyt adott egy másik tényező, amelyre ezideig elmulasztották a figyelmet fölhívni.

Koppány felkelésébe — amelyet mint minden történeti jelenséget, sok összetevő eredőjeként kell felfognunk — belejátszottak a magyarság történeti élményei is. Világos, hogy ezen élmények közül legélénkebben azok hatottak, amelyek korban közel voltak a somogysági vezérhez, amelyeknek még talán gyerekkorának fogékony éveiben vált részesévé. Ha a X. század magyar történetét — az Árpád halálától Gejza haláláig terjedő kilencven esztendőt — egy szorosan összefüggőnek elképzelt korszaknak vesszük, akkor ebben mint legteljesebb, legélményszerűbb — következésképp legélénkebben fennmaradt — tényezőt, az ú. n. „Kalandozásokat“ fogjuk kiemelhetni. Ezek közül is fontosság tekintetében kiemelkedő szerepet a Nyugat ellen viselt hadjáratok játszanak, sok más körülmény mellett mindenekelőtt azért, mert e nyugati — elsősorban németek ellen viselt — vállalkozásokban érte a magyarságot egy olyan nagyarányú katasztrófa, amely tragikus hatásait a nemzet egészén érezte. Ez volt az ágostai ütközet 955-ben, amelyben egy nagy magyar sereg szenvedett döntő és teljes vereséget, ahol a „Kalandozások“ legnagyobb egyénisége: Bulcsú és hadnagyátársa: Lél, halálukat lelték — s amely után a magyarok soha többé nyugati hadivállalatra nem gondolhattak.

A magyar törzsszövetség a németység határaitól keletre települve, már az első időkben felismerte a roppant veszélyt, amelyet a X. század egész folyamán erősödő szomszéd jelenthet számára s csakhamar megkezdte ellene küzdelmeit, amelyek gyakran tűnhetnek fel ugyan szélmalomharcnak, de hogy nem nélkülöztek minden reálpolitikai megfontolást sem, azt a meg-megújuló bajor-magyar szövetségek bizonyítják. A merseburgi s aztán az ágostai vereség után fel kellett ébrednie az ómagyarokban a levertek ressentiment-jának s bizonyára itt vannak a magyar németgyűlöletnek legősibb gyökerei. A dunántúli hagyomány nagyon élénken fenntarhatta Ágosta költői feldolgozásra is rendkívül alkalmas tragikus élményét: tudjuk azt, hogy a regősök azoktól a „gyászmagyaroktól“ eredeztették magukat, akik a nagy vereségből hírmondónak hazamenekültek. A soha ki nem elégtelt bosszúvágy és sötét keserűség tehát már mélyen bent izzott a magyarságban a németekkel szemben a X. század második felében.

Gejza fejedelem viszont ezzel az érzelmi beállítottsággal ellentétben, 973-ban — 18 évvel Ágosta után — szövetségre lépett az öreg

Nagy Ottóval, az ágostai győzővel; már országlása idején német lovagok és telepesek jöttek az országba — a térítőkről nem is szólva — kiknek földet adott és megbecsülte őket, fiát német papok nevelték; s aztán ez a fiú német asszonyt is hozott a házhoz, Nagy Ottó unokahúgát; vele németek nagy sokasága jött magyar földre s az esztergomi udvar megtelt velők, magas méltóságokra, vagyonra tettek szert. Ugyanakkor pedig Gejza a régi társadalmi és politikai berendezkedés: a törzsi rendszer ellen erélyesen föllépett, erős központi hatalmat alapított s művét végső konzekvenciáig látszott folytatni fia, aki e kezdeti időkben még nem is rendelkezett népe szemében azzal a tekintéllyel és súllyal, mint az öreg fejedelem. A szélesebb rétegek tehát ellenszenvvel szemlélhették az új viszonyokat s az egyszerűbb koponyákban bizonyára német térfoglalásnak tűnt az, ami a valóságban a kereszténység térfoglalása volt. Hozzá kell vennünk ehhez a törzsfők növekvő féltékenységét a rovásukra előretörő fejedelmi hatalommal szemben, a régiben megmaradni akarás reakciós elemeit — s előttünk a Koppány-lázadás lelki képe.

Azt mondhatjuk tehát, hogy Koppány vállalkozásának különös súlyát a régi hagyományban az a felismerés alapozta meg, hogy az ő tragikumában nyilvánult meg először a német-magyar ellentét, amely — mint tudjuk — közvetlenül Szent István halála után élet-halál kérdésévé vált s az is maradt az ország számára I. Gejza és Szent László fellépéséig.

Lássuk a felkelés történetének idevágó elemeit.

Koppány a Balatont megkerülve tartott Veszprém felé, mikor István elindult ellene Esztergomból. Személyét német lovagok övezték, ezek ütötték lovaggá is német szokás szerint, sőt a hagyomány úgy tudja, személyének őrizete is rájuk volt bízva. A fejedelmi hadak fővezére a harcban jártas Wasserburgi gróf: Wenczelün lett. Több keresztény hadijelvény mellett, István csapatai előtt vitték a Szent Kereszt szögével díszített lándzsát, egykor Nagy Ottó tulajdonát, melyet III. Ottótól kapott nászajándékkul a magyarok fejedelme. Veszprém körül aztán kemény ütközet fejlődött ki, amelyben Koppány hadai szétszórattak, maga életét veszítette: állítólag maga Wenczelün vágta le; fölnégyelt testét elrettentő például négy vár kapuja fölé szegeztette István. Keserű panaszul mondja a hagyomány, hogy a magyar lázadóktól elvett földek németek közt osztattak ki. Érthető ezekből, hogy Koppány küzdelme csakhamar a magyar-német összecsapás tragikus mítoszává vált a magyarság szemében.

Bizonyos azonban, hogy ma nem ezt érezzük benne elsősorban. Ez a tartalma csak nehezen volt kielemezhető, s ha ez is a mítosz magva, azaz annak oka, hogy Koppány formátumot nyert a hagyományban, még nem magyarázza meg az egész mítoszt, tehát mindenképpel azt, hogy hogyan vált a lázadó vezér a régi hit protagonistájává: a pogány magyarság képviselőjévé?

Azt mondtuk, hogy Koppány későbbi megfogalmazásába belejátszott a Vata-élmény, a XI. század nagy magyar forradalma, amelynek kimondottan keresztényellenes tendenciája volt.

Gejza uralmának kompromisszumos és Szent István kormányzásának egyensúlytartó jellege és magyarsága megakadályozta azt, hogy a keresztényellenes magatartás kifejlődhessen. Utánuk azonban a velencés Péter lépett trónra, aki sem anyai nagyapja bölcs, kompromisszumos lényéből, sem nagybátyja egyensúlyozó képességéből semmit sem örökölt, viszont mint idegen, első pillanattól kezdve szembe találta magát a közhangulattal és bizonytalan helyzetében németek és olaszok hűségére alapozta uralmát. Lassanként egészen meggyűlölte a magyarokat s kormányzása német hívei garázdálkodásából kezdett állani. Jellemzően arra, hogy a keresztény-pogány ellentét mennyire nem elsődleges jelenség, az ország még mindig tartózkodik végső konzekvenciák levonásától. Pétert elűzik ugyan, de ő és németjei dolgát még világosan különválasztják a kereszténységtől: Aba Sámuel minden világnézeti megrázkódtatás nélkül, sógora: István király hagyományai értelmében foglalja el a trónt. Csak akkor, amidőn Aba halála után a visszatérő Péter eladja országa függetlenségét a német királynak s fokozottabb mértékben folytatja a magyarság kiszipolyozását, kezdenek arra a naiv, de teljesen érthető következtetésre jutni, hogy a kereszténység hozta el számukra a szolgaságot, az idegen uralmat, tehát ha szabadulni akarnak nyomorúságos helyzetükből, elsősorban a kereszténységet kell kiirtani és visszatérni az apák hitéhez, amikor szabad, gazdag és független volt az ország. Ennyire bonyolult módon jut csak el a magyarság a régi hit visszaállításának gondolatához s ennek még ekkor is sokkal inkább nemzeti, mint vallási hangsúlya van.

Az a mozgalom aztán, amely a tiszaháti Vata nevéhez fűződik, s amely vak és kegyetlen elkeseredésében iszonyúan büntette Pétert, kiverte a parazita idegeneket, hazahozta és őseik székére ültette Árpád száműzött unokáit, ugyanakkor felgyújtotta a kolostorokat és templomokat, kardélre hányta a papokat és kivégezte a szent király legjobb munkatársát: Szent Gellértet is. A vak düh múltával azonban kitűnt, hogy az a 65 év, amelyet Gejza és István korszaka jelent, nem törölhető ki többé a nemzet életéből. A pogány hit nem volt többé rekonstruálható, mert igazi éltető tartalmai már elkoptak vagy nem voltak fölidézhetők a változott lelki és anyagi viszonyok között. Vata eltűnik ebben a nagy kiábrándulásban és suta sorsa kiesik a nemzet emlékezetéből; Levente herceg, az utolsó pogány Árpád, kiáll az útból, kedvétvesztve Taksonyba húzódik, pogány dédapja szállására s csakhamar meghal; András pedig, megértve a való helyzet követeléseit, fejére teszi István koronáját s folytatni igyekszik alkotásait.

Vata forradalma azonban nagy élmény volt, amelynek híre és tudata sokáig fennmaradt, s amelynek lelki tartalmai a legkézzelfoghatóbbak voltak. Így érthető, hogy a későbbi legenda- és krónikáírók, akikben már elhomályosult egyrészt a magyar hit sajátos jellegének tudata, másrészt azon különbségek emléke, amelyek Koppány, a gyula és Vata felkelései között fennállottak, szívesen foglalták össze valamennyit „a pogány lázadások“ közérthető címszava alá.

Nyitva marad azonban ezekután is az a kérdés, hogy miért nem Vata lett a magyar pogányság mítoszihőse s miért a korban is távolabb

fekvő, hatásának jelentőségében vele egyáltalában nem egyenrangú Koppány?

Azt hisszük, itt elég lesz két tényezőre felhívunk a figyelmet. Az első az, hogy Vatanak ugyan sikerült egy diadalmas forradalomban kivenni az idegent és visszahozni Árpád vérét, de ugyanekkor el is vesztette fontosságát s eltűnt szemünk elől anélkül, hogy eltűnése aláhúzza volna jelentőségét. Sőt — éppen ellenkezőleg úgy rémlik, hogy kikapcsolódása a történekekből tulajdonképpen elsúlytalanodásával egyértelmű. Sorsa valóban suta, befejezetlen.

Vele szemben Koppányé zárt, tragikus sors. Feltámadása, maradi harca a vágató idővel, nekifeszülése a történekek sodrának, egyetlen nagy, vesztes csatája, melyben a német fővezér öli meg s ezzel halálát vértanúi magasságokba emeli: — világosan felismerhetően, tisztán és érthetően tragikus hőssé avatja.

A másik tényezőt pedig az ellenfél személyiségében látjuk. Ugyanis senkire sem közömbös, hogy ki ellen harcol. Az ellenfél is jellemző emberére, nemcsak a barát. Vata ellenfele Péter volt, egy hazaáruló király; Koppányé azonban maga Szent István, a magyar történet legnagyobb hatású alakja. Vata vagy Péter? — ez a kérdés nem válhat érdekessé; de ha azt mondom: Szent István vagy Koppány? — akkor a magyarok első királyának nagyméretű egyénisége, napjainkig való hatása, életművének tudata egyszerre végtelen fontosságúvá emeli azt a férfiút, aki ezzel az egyéniséggel, ezzel a megmérhetetlen hatással, ezzel a nagyjelentőségű életművel valamikor mint ellenfél szemben állt. Ez a kérdés megmozgatja egész eddigi történetünk értékelését^ sőt azt az egész értékrendszert is, amely a keresztény magyarság kilenc századát irányította.

Ez a kérdés vezet át Koppány történeti szerepének vizsgálata után Koppány mítoszának problémájához.

KOPPÁNY MÍTOSZA tulajdonképpen nagyon kurta múltra tekintet vissza. Bizonyos az, hogy ha voltak is a régibb irodalomban — különösen a romantikától kezdve — olyan nézetek és beállítások, amelyek a pogány — s ezáltal nemzetibbnek érzett — magyarságot szívesen hangsúlyozták a keresztény — s ezáltal általánosabb, nehezebben érthető — szentistváni magyarsággal szemben, a magyarok nagyobb tömegeiben föl se villant olyan gondolat, amely ennek az utóbbi, keresztény magyarságnak a másikkal szemben való természetes létjogosultságát kétségbevonta volna. Koppány régen elmerült alakja sohasem állt a nemzeti érdeklődés középpontjában, még kevésbé válhatott sorsa olyan fontossá, hogy belőle fajtánk sorsának szimbolikus kifejeződése: a magyar mítosz válhassék. A valószínű folyamat az, hogy a reinitens vezér alakja a népi emlékezésben a XI. század után, mikor nyugotiság és nomád életformák végérvényesen összebékültek, lassan elmosódott, végre eltűnt; a történetírás pedig a különböző krónikákon át a Középkor végéig lehozta a megmerevedett Koppánymondát.

A legutóbbi idők nagy nemzeti összeomlása után azonban, amikor a Magyar Birodalom értékrendszere nagyjában megsemmisült, a riadt

tömegek kilátástalan helyzetükben kutatni kezdtek oly lehetőségek után, amelyek életet látszottak ígérni. Természetszerűleg ilyenkor nem a közeli, a reális — s ennél fogva szürke megoldások izgatják a kedélyeket, hanem a távoli, romantikus ködbe vesző, csillogó lehetlenségek. Így érthető, hogy középosztályunk egy részének figyelme a „turánizmus“ néven ismert gondolkodáshoz kezdett hajlani. Ezek a holdas rajongások — amelyekkel bővebben foglalkozni itt nem lehet célunk — csakhamar eljutottak a zimankós viszonyok között élő szélesebb rétegekhez, kik gyakran megható és naív módon törekednek „valami megváltás“ után.

A turánizmus, a Nyugathoz tartozással szemben a Keleti eredet hangsúlyozása, már magában hordta azt a veszedelmet, hogy mint végső konzekvencia felmerüljön a pogánysághoz való visszatérés sajtáságos ötlete is. Kétségtelen, hogy eddig az abszurd következtetésig a magyarság magától nem jutott volna el: az idea — a turánista és pogánykodó „ősmagyarság“ csaknem humoros önellenmondása ez — a német vérmítosz, az újpogány wotanizus hatásait tükrözi. Német ideológiák magyaros-turáni lefordításairól van itt szó.

Ha azonban ezt határozottan megállapítjuk is, távol áll tőlünk a turánizusból kisarjadó Koppány-mítoszt mindenestül Zrínyi szavával: „német maszlagénak deklarálni, minden egyéni, elsődlegesen élményszerű jellegétől megfosztani. Éppen Koppány vezér kiemelése, Szent István legveszedelmesebb ellenfelének földidézése elárulja azt, hogy ez a mítoszformázódás mélységekből tör fel és a magyar sors igazán belső kérdései éltetik.

A Koppány-mítosz kibontakozásának — eltekintve a fenti okoktól — két történeti oka van. Az egyik külsőleges: a többi mítoszi lehetőségek (Árpád, Attila, Csaba, a „Kalandozások“) kimerültek. A másik egészen belső s ezúttal ezt tesszük vizsgálatunk tárgyává: remegő útkeresése „hajdani, eltévedt lovasnak“.

A régebbi mítoszformáló kísérletezések irodalmi indításúak voltak s jóformán teljességükben meg is maradtak irodalmi síkon. A „Zalán futása“-nak megjelenése előtt volt ugyan egy olyan közhangulat, amely várt egy „Árpádiás“-ra, de ez csakhamar megszűnt és Arany már így bízta magát a „Csaba“ Előhangjában: „Ha későn, ha csonkán, ha senkinek — írjad!“ Napjainkban csaknem fordítva áll a dolog: Koppány, mint mítosz, népnek mondható képződmény, amelynek még nincs az irodalomban adequat kifejeződése. Ezalatt azt értjük, hogy az ilyirányú irodalmi kísérletek jelentősége nem fedi a mítosz jelentőségét.

Mert tagadhatatlan, hogy a Koppány-mondával rokon témák betörték az irodalomba. Az egyre szaporodó ú. n. történeti regények sorában mind több az, amely a szinte már közhellyé kopott „Kelet-Nyugat ősi ellentétét“ helyezi érdeklődése középpontjába. Azonban e könyvek írói elsősorban nem a rideg, nehezen érthető, kevesebb adattal szolgáló X. és XI. századhoz nyúltak le, hanem a színesebbnek, közelebbinek érzett XIII. századhoz, ahol egy ma is közérthető nagy esemény — a mongol vész — kézzelfoghatóan közel hozza a nagy problémát. Makkai Sándor A táltos királyban és a Sárga viharban,

Szántó György A sátoros király című drámájában kísérletezték, az előbbi romantikus mesévé költve át a tatárjárást, az utóbbi kevés elmélyedéssel dramatizálva Kun László történetét. Itt említendő Edua regénye. Messze kiemelkedik az e kort tárgy azó alkotások sorából Kodolányi könyve: A vas fiai. Ugyancsak ő az, aki sokkal kevésbé sikerült drámájában, a Pogánytűzben, közelebb visz témánkhoz: Vata történetét dolgozta itt fel, s a tragikus hangsúlyt Levente herceg személyére helyezte. Az elszórt adatokat azonban nem sikerült nagy emberi történéssé mélyíteni s a mondvacsinált mese és a lélektani és történeti lehetlenségek méltán lepnek meg annál az írónál, aki A vas fiai-t írta. Magával Koppány alakjával két nevesebb regény foglalkozik: az egyik Kós Károly Országépítője, a másik Makkai Sándor most megjelent műve: Magyarok csillaga. Kós műve István király egész történetét felöleli, hangja, feldolgozási módja a most annyira divatos életrajz irodalomhoz rokonítja, bár sem Zweig lélektani finomságait, sem Maurois tiszta vonalvezetését nem éri el. Regényét sajátságos hidegség jellemzi: az olvasónak az a benyomása támad, hogy minden hőse meg van fagyva. Minden benne van ugyan, ami ekkor „történetmozgató faktor“ lehetett, de mégsem alakul ki egy történeti atmoszféra; minden, elsősorban Koppány alakja teljesen erőszakolt,—sorsa semmi érzelmet nem kelt az olvasóban: a mű csupa politika és okosság — a szív hiányzik belőle teljesen. A szereplők antipátiát ébresztenek azáltal, hogy mindig súlyosak, fontosak és reprezentatívek, vigyáznak minden szavukra, mintha tudnák, hogy a Kós Károly meg fogja őket írni.

Makkai Sándor meleg és romantikus író. S ha sajnáljuk is, hogy gyakran él olcsó eszközökkel és éppen leginkább hangsúlyozott alakjai és helyzetei a giccs határait súrolják, mégis ki kell emelnünk, hogy műve színes és érdekes, ő tud szeretni is és nem azért ír regényt, — mint Kós Károly — hogy transsilvanus ötleteinek támasszon ahistorikus hinterlandot. Dóli és Bogárka története szép mese. Ilyen mesehős szenvedélyes túlságaiban és elrajzolt nagyságában maga Koppány is, ellenfele is: a fiatal fejedelem, akiről Makkai sok mindent elmond, ami felkeltené az érdeklődésünket^ ha ez a sok minden inkább történe vele vagy általa — így kénytelen vagyunk elhinni az írónak, hogy ilyen volt —; meggyőződve nem nagyon lehetünk róla. A regény emberi magja Sarolt és Koppány viszonyában rejlik, csakhogy ez egyrészt elaprózódik, másrészt pedig két ilyen bonyolult, titokzatos és originális jellem következetes felépítéséhez hiányzik Makkaiiban a kitartás és az írói erő.

Míg Kós Károly hideg alkotása nem engedte felszínre kerülni Koppány pogányságát a maga teljességében, addig Makkai már nagy engedményeket tesz egy feltörekvő közhangulatnak, amely Koppányban a választott hőst kezdi keresni. Ha Makkaiiban elég merészség lett volna végiggondolni ezt a gondolatot, regényének hőse már nem Szent István, hanem Koppány lett volna. Ő a „magyarok csillaga“, akit Tarkacs, a táltos, felismer és nevel, akire reménységgel néznek az ősi hithez, magyaribb világhoz hűségesebb magyarok. A német-magyar ellentét üszkei is fellobognak s Szent István már csak úgy nyer

igazolást, hogy eredetileg ő is a pogányokhoz óhajt csatlakozni s csak mikor ezek visszautasítják, válik véglegesen a kereszt hívévé, a német barátjává. Ez persze történeti nonszensz és rendkívül bizalmatlanná teszi az embert Makkaival, mint históriaértő íróval szemben, valósággal megdönti műve „epikai hitelét“. De nem ez a fontos, hanem az, hogy ha a „Magyarok csillaga“ egy fejlődési sor darabjává válhat, akkor most már megírhatóvá lett — a nagy Koppány-regény — az ő választott alakjával, tragédiájából kibontakozó mártíriumával a középpontban.

Mert a köztudatban — más módon a Koppányista újpogányoknál és megint másként a turanizmus középosztálybeli híveinél — erre felé halad Koppány mind több étellel megtelő, mind több tartalmat hordozó alakja. Mindenesetre ma már megvannak benne egy teljesértékű mítosz lehetőségei: a döntő esemény — a veszprémi csata — a bár halavány, de mégis megragadható mitikus háttér — a régi Isten tragikus csatája az újjal — és a hús-vér főszereplő, aki ugyanakkor hatalmas szimbolikus erőt is képvisel.

Koppány vezér ugyanis, ez a hatalmas szellem, ma már visszavonhatatlanul jelen van köztünk s hatását nem csak a fönt jelzett módon az irodalomra sugározza ki, hanem igenis a nép széles rétegei felé is. Annak okait, hogy a magyar nép küenc évszázad mély kereszténysége után egyáltalán képessé vált pogány tartalmak s velük Koppány mítoszának befogadására — ma még nem látjuk egész tisztán. Bizonyos azonban, hogy a magárahagyott, a mindennek kiszolgáltatott nagy, népi tömegekben ösztönös vagy félig-meddig tudatos módokon nagy útkeresés folyik, amely abból az érzésből táplálkozik — amit először Ady Endre fejezett ki: „Valahol utat vesztettünk, Várat, tüzet, bizodalmát, Valamiben késlelgettünk — S most harcolunk, kedvet vallva, kedvetlenül.“ Valahogyan vissza kellene jutni az elvesztett útra — és sokan ott látják az eltévedést, a nagy és jóvátehetetlen hibát, mikor elhagytuk atyáink isteneit, kik idáig vezettek Kelet-Európa ősi rónaságairól.

Ez a népi mélységekből feltörekvő megújhodási és útkereső vágy hozta létre a tavaly januárban bíróság előtt állt újpogány paraszt: Virrasztó Koppány mozgalmát is. „Őseink erkölceit akartam beleégetni a magyarok leikébe, azt az erkölcsöt, amelyet a kereszténység elpocsékolt!“ — mondotta rendkívül izgatott hangon a bírónak ez a „Hdércnyomásos paraszt“, aki idegengyűlöletének politikai konzekvenciáit is le akarta vonni. Fölvett nevével ő már egyenesen hivatkozott az ősnek vallott lázadó vezérre, jelül annak, hogy Koppány benne már annyira élővé varázsolódott, hogy keresni kezdte a reinkarnálódást.

Íme a lázadó Koppány mítosza, abban a kaotikus, vak és tapogatózó formájában, ahogyan ma közöttünk él. Megközelíteni nehéz, megérteni még alig lehet. A magyar tudomány és a közvélemény felső rétegei még nem is veszik tudomásul, mert fogalma hiányzik a szótárukból. De Prohászka Lajos „A vándor és a bujdosóbban keresve a magyar mítosz lehetőségét, már csak és kizárólag Koppányt véli felemlíthetőnek: „Az egyetlen mítosz vagy inkább mitikus csira, amely karakterológikus szempontból megfejtő jelentőségű lehetne, az

a lázadó magyaré, akinek örök prototípusa a négyfelé hasított Koppány, s akit mint a magyar öncélúság halálos dacú harcosát, ezer ismétlődő változatban ismerünk történelmünkben. De fejlődhet-e ki mítosz a lázadás irányában? Lehet-e életigazoló, nemzeti missziót jelölő a lázadás? Talán igen (bizonyosság rá Prometheus), de ez minden esetre — és a végzetes épp ebben rejlik — nem az egész magyarságé. Vagy állíthatná-e valaki elfogulatlanul, hogy Szent László és Széchenyi, Werbőczy és Berzsényi, Pázmány és Arany ... egyformán beleférnek a lázadó mitikus életformájába és belőle maradéktalanul érthetővé válnak?“

A mítosznak tehát valahol nagy hiánya van s ez valószínűleg abból ered, hogy akiknek körében megszületett s akik tovább terjesztették, sohasem gondolták meg, hogy mi volt az az erő, amely figyelmüket éppen Koppány felé fordította. Mert akkor felismerték volna, — mint ahogy a történeti és a hagyományi Koppány vizsgálataánál mi is felismertük — hogy Koppány jelentőségét ellenfele adja meg: Szent István király. Az ő, napjainkban egyre élénkülő roppant hatásának ellenhatásaképpen hívódott életre az ellene lázadó, hogy tovább tagadja annak alkotásait. Az alkotó magyar és a lázadó magyar s kettőjük küzdelme időtlenné téve, szimbólummá növesztve: ez a magyarság mítosza s ugyanakkor Koppány alakjának teljes értelme is.

Amint Szent Istvánt bekapcsoltuk, — akinek mitikus erejével ezúttal nem foglalkozunk¹ — egyszerre kiteljesedik a mítosz s ugyanakkor Koppányi is visszalöktük az őt megillető helyre. Úgy tűnik fel ebben a megvilágításban, hogy a mítosz csaknem készen áll.

Természetesen nem lehet tagadni, hogy az a kaotikus, talán inkább félművelt, népi képződmény, amelyről fentebb beszéltünk, nem így ragadja meg a Koppány-kérdést. Jellege sem olyan, hogy ilyen racionális műveletekre képes legyen. Elképzelhető azonban, hogy a Szent István-év, amelynek meglesznek a népi gondolkodásra gyakorolt hatásai is, másrészt Szent Istvánnak a magyar nép lelkében — barokk-színezésű, vallásos módon ugyan — mélyen élő alakja, végre pedig Koppány alakjának további formálódása és István mítikumával való lehetséges termékeny összeérései, elindítják a mítosznak egy olyan irányú kijegecesedését, amelyben mind a ketten el fogják foglalni az őket megillető helyet. Magától értetődik, hogy ezt feltételezve, nem számítunk arra, hogy a vallásos-barokk Szent István eltűnik, vagy, hogy a lázadó-pogány Koppány és szektájának hívei kivesznek. Ez alig hihető, de talán létrejöhet egy egészséges szintézis, amely a nagy magyar hagyományok értelmében fogalmazná meg a szemben álló Szent Istvánnak és Koppánynak nemzeti érvényű mítoszáét.

FERDINÁNDY MIHÁLY

¹ Lásd erre vonatkozóan Ferdinandy: Szent István király. Az Ország Útja. 1937. márciusi száma.